

УДК 94(430)''15''

П. М. Котляров

ФІЛІП МЕЛАНХТОН МІЖ ГУМАНІЗМОМ І РЕФОРМАЦІЄЮ: ПРОЕКТ РЕФОРМИ ШКОЛИ НЮРНБЕРГА ТА ЇЇ ПРІОРИТЕТИ

У статті здійснена спроба розглянути діяльність Філіпа Меланхтона у справі реформування німецьких шкіл в 20-х роках XVI ст. Основою для дослідження став створений Меланхтоном план для школи Нюрнберга. У плані йдеться не лише про школу Нюрнберга, яка за наповненістю дисциплінами перебувала між університетами і латинськими школами, маючи статус школи вищого рівня, але й про початкову шкільну освіту і латинські школи. Особливістю плану є те, що тут релігійний компонент не просто збільшується, але втрачаючи ознаки факультативності перетворюється на обов'язковий.

Ключові слова: Філіп Меланхтон, шкільний план, освіта, Нюрнберг, Реформація.

Реформування шкільної освіти стало важливим напрямом діяльності Філіпа Меланхтона (1497–1560). Його новаторство націлювалося на те, щоб створити таку систему шкільної освіти, яка б забезпечувала ґрунтовну підготовку юнаків до вступу в університет. У статі ми зупинимося на аналізі шкільного плану для міста Нюрнберга та звернемо увагу на те, яким чином Меланхтон намагався поєднати світську вченість і релігійність. Адже саме подібні школи стали основою для формування майбутніх лютеранських гімназій та університетів.

Освітня діяльність Філіпа Меланхтона завжди користувалася стійким інтересом дослідників. Це стосується німецької історіографії де публікуються ґрунтовні роботи присвячені освітній діяльності Меланхтона. Загальний аналіз шкільної освіти та внеску Ф. Меланхтона в реформування шкіл здійснили Н. Куропка [1], Т. Ціглер [2], Х. Волерсхайм [3], М. Бехтольд [4].

Однак, попри значну кількість робіт присвячених Меланхтону, його ідея посилення релігійного компоненту у шкільному плані Нюрнберга ще не отримала ґрунтовного висвітлення і пояснення в сучасній історіографії.

Завданням публікацій є на основі шкільного плану проаналізувати роль тривіальних “нижчих” шкіл у процесі підготовки юнаків до шкіл вищого рівня; визначити особливості викладання та специфіку шкільних планів у школах вищого рівня; з'ясувати, які причини викликали суттєве посилення religionis studium.

До 1525 р. Меланхтон свої зусилля націлював переважно на реформування тривіальних (нижчих) шкіл, а вже з 1526 р. його погляд звертається до шкіл вищого рівня (ті, що стануть основою для формування майбутніх гімназій) та університетів. Прикладом такого освітнього закладу, який згодом перетворився на гімназію [5, с. 214], була школа Нюрнберга, у створенні якої Філіп Меланхтон брав особисту участь.

Школа Нюрнберга за своїм статусом займала місце між звичною латинською школою та університетом і, як вважають, стала попередницею сучасних гімназій [6, с. 69]. Філіп Меланхтон безпосередньо турбувався про створення цієї школи. Бачення гуманістом місця освіти у житті суспільства, його розуміння глобальних напрямів реформ освіти і те, який результат мала принести нова освіта, значним чином розкривається в урочистій промові “На похвалу новій школі” (“In laudem novae scholae”) [7, с. 106–111; 8, с. 96–105], яку Філіп Меланхтон виголосив на честь відкриття школи.

Нюрнберг був на той час вагомим політичним і торговим центром Священної Римської імперії німецької нації та за своїм статусом належав до імперських міст, подібно до Аугсбурга, Страсбурга, Франкфурта. Впродовж середньовіччя міста домоглися значних привілеїв, і протягом раннього нового часу намагалися їх примножити. Ці міста мали владу над прилеглими територіями, керувалися виборним правлінням і були представлені в імперському рейхстазі.

Водночас Нюрнберг був і потужним культурним центром. У першій чверті XVI ст. місто вже нараховувало у своїй історії десятки років гуманістичної традиції та плеяду відомих гуманістів, меценатів і митців. Там проживав відомий німецький гуманіст, член Малої ради Нюрнберга Віллібальд Піркгеймер (1470–1530), який спочатку симпатизував Реформації, а потім відійшов від неї. У Нюрнберзі народився, провів більшу частину життя і помер Альбрехт Дюрер (1471–1528), один із найбільш видатних митців Північного Відродження. Художник також прихильно ставився до Реформації і підтримував стосунки з багатьма відомими реформаторами: Ульріхом Цвінглі, Андреасом Карлштадтом, Філіпом Меланхтоном. Читав він і твори Мартіна Лютера [9, с. 79–112]. До відомих жителів Нюрнберга належав і мейстерзінгер Ганс Сакс (1494–1576).

З самого початку Нюрнберг толерантно поставився до Реформації. Тому вона була там офіційно проголошена вже у 1525 році.

Влада Нюрнберга не забувала опікуватися справами освіти, значною мірою завдяки міцним гуманістичним традиціям. Попри складні часи (в цей час верхній Рейн уже охопила селянська війна) 18 жовтня 1524 р. нюрнберзьким міськратом було ухвалено рішення про відкриття нової школи. Так міська влада відповіла на чудовий полемічний трактат Мартіна Лютера до владних структур міста щодо організації шкіл [10, с. 152–182]. На той час у Нюрнберзі вже існувало чотири так звані тривіальні, латинських школи. Це школи при церквах святого Себастьяна, святого Лоренца, святого Егидія та при шпиталі Святого Духу. Однак відкриття нового освітнього закладу стало значною подією, оскільки перед школою від самого початку ставили завдання забезпечувати підготовку учнів для вступу в університети.

На посаду ректора нової школи міська рада планувала запросити вже добре тоді відомого в наукових і релігійних колах Філіпа Меланхтона. Запрошення на посаду було передано колишнім учнем Меланхтона Ієронімом Баумгартнером (1498–1565). Меланхтон змушений був через різні причини відмовився від посади ректора, однак погодився надати всю можливу допомогу в організації школи. Це передбачало написання шкільного плану та підбір кадрів. Меланхтон не лише порадив кількох відомих професорів на вакантні місця, але й привіз із собою свого колегу – грециста Йоахіма Камерарія, якого рекомендував на посаду ректора школи [8, с. 96]. У листопаді 1525 р. Меланхтон особисто прибув до Нюрнберга зі шкільним планом.

Удруге Меланхтон відвідав Нюрнберг на запрошення влади вже на день відкриття, 22 травня 1526 р. У той же день відбулися урочистості з нагоди відкриття школи, на яких Меланхтон виголосив вітальну промову. Промова є важливим документом для розуміння процесу розбудови нової освіти та уявлень Меланхтона щодо реформування школи [7, с. 106–111; 8, с. 96–105]. Сама форма публічної, урочистої промови не містила детальної регламентації шкільного процесу і принципів впровадження релігійного компоненту у шкільні студії. Про ці важливі речі Меланхтон говорить в аналізованому нами документі “*Ratio scholae, Norembergae nuper institutae*” [11, с. 8], який за структурою і змістом є типовим шкільним планом.

Нюрнберзький план суттєво відрізняється від плану, наприклад, для школи Ейслебену [12, с. 1–4]. Тут відсутній детальний план розподілу дисциплін за класами. Про класи взагалі майже не йдеться. Вочевидь, цей момент уже став тривіальним і не потребував спеціального обґрунтування. Натомість у “*Ratio*” містяться думки про загальну стратегію шкільної освіти, про типи шкіл, їх завдання і місце в освітянській ієрархії. Меланхтон у межах плану говорить не лише про школу Нюрнберга, яка за наповненістю дисциплінами перебувала між університетами і нижчими (латинськими) школами, маючи статус школи вищого рівня, але й про нижчу шкільну освіту і латинські школи. Його логіка стає зрозумілою, якщо враховувати специфіку набору учнів до нюрнберзької школи. Туди брали тільки тих юнаків, які вже мали відповідну підготовку в нижчих школах. Тому гуманіст наголошує на необхідності створення “нижчих” граматичних шкіл (латинських), які будуть служити підготовчими сходами до “вищих” шкіл. Вищі ж школи вже будуть готувати до університету.

Гуманіст зауважує: “спочатку засновуються граматичні школи, де будуть вивчати лише граматику” [11, с. 8]. Вираз “будуть вивчати лише граматику” мав на увазі набагато ширшу програму, ніж лише заняття граматичними вправами з латиною. Далі Меланхтон розшифровує: “Після закінчення лекцій, інші години будуть запропоновані хлопчикам учителями, щоб вивчити деякі правила, місця і [правила] ведення бесіди; в інші години будуть тлумачити книги, що підходять для вивчення хлопчиками” [11, с. 8]. Звертає увагу те, що перелік літератури, рекомендований до вивчення, практично повністю збігається із рекомендованими авторами для школи Ейслебену [12, с. 3]. Це Катон, “Розмови за просто” Еразма, твори Теренція, “Буколіки” Вергілія, вибрані п’єси Плавта [13, с. 8]. На зазначених творах, та на їх обговоренні, наголошує Меланхтон, учні мають навчатися вести бесіду (*sermo*). Задля полегшення вивчення латини, хлопців варто примушувати завчати деякі місця із творів напам’ять [11, с. 8]. Залишилася і щоденна година музики [11, с. 9], включена також у план Ейслебену.

Суттєві зміни у шкільному плані, порівняно із планами Ейслебену, відбулися щодо Біблійних лекцій (*religionis studium*). Вищість науки, якій буде присвячено промову на честь нової школи (*In laudem novae scholae*), не знівелювала роль релігії у шкільному плані школи Нюрнберга. Навпаки, релігійний компонент не просто збільшується – *religionis studium* стають обов’язковими. Якщо за шкільним планом Ейслебену Закон Божий викладали лише щонеділі й факультативно [12, с. 5], то у шкільному плані Нюрнбергу уроки Закону Божого повинні читати не у неділю, а в один із робочих днів тижня, у навчальний час [11, с. 9]. У цей день “потрібно проводити обговорення простих релігійних творів, щоб учитель слухав кожного учня, який читає напам’ять Декалог, недільні молитви, апостольський символ віри” (“...ubi praceptor audiat ordine singulos discipulos recitantes Decalogum, orationem dominicam, symbolum Apostolorum...”) [11, с. 9].

Хоч *religionis studium* відбувалися у звичайні робочі дні, як і інші нормативні уроки, однак не варто вважати, що ці заняття контролювали настільки ж вимогливо і суворо як граматичні лекції. Меланхтон-бо зауважує, що учнів слід викликати почергово і “... так, щоб це виходило із його душі, не варто одного і того ж учня викликати часто” (“...nam haec pueris effluunt ex animis, nisi saepe recitare cogas”) [11, с. 9]. Цікава норма. Не лише не перевантажувати учнів, це Меланхтон підкреслює неодноразово, але вчитель повинен прагнути, щоб учень свідомо обговорював і декламував релігійні тексти, щоб це відбувалося “від душі”. В унісон звучить і наступна фраза, де Меланхтон, рекомендуючи основоположні для християнства біблійні книги, наголошує, що вчитель має використовувати ці книги для того, щоб “християнське вчення сіялося в душі [учнів]” (“Est et enarratio puerilis addenda, quam praepceptores saepe reposcant a pueris. Subinde etiam Psalmi planiores, et qui summam religionis continent; proponantur ediscendi, ut una cum literarum elementis doctrina Christiana teneris animis inseratur”) [11, с. 9].

Загалом можна констатувати, що уявлення Меланхтона про *religionis studium* пережили достатньо суттєву трансформацію. Якщо у шкільному плані Ейслебену уроки релігії викладалися факультативно і тільки в неділю, майже неофіційно, то в нюрнберзькому плані ставлення до *religionis studium* змінилося настільки, що цю дисципліну викладали в робочі дні. Вона стала обов’язковою і важливою частиною загальної шкільної програми. Хоча, і це важливо, *religionis studium* не супроводжувалися жорстким контролем. Звісно, можна заперечити, що збільшення частки релігійного компоненту та введення *religionis studium* до обов’язкових лекцій пов’язано із тим, що школа Нюрнберга за своїм учбовим наповненням значно переважала школу Ейслебена, тому зросли і вимоги до обов’язкової програми. Однак це непереконливий аргумент. Адже коли ми звертаємося до навчального плану для школи Херцбергу, яка перебувала на значно нижчому рівні, то і там *religionis studium* буде у плані уроків й обов’язковим до вивчення [14, с. 13].

Тому треба вести мову, скоріш за все, про те, що на момент написання шкільного плану гуманістичні уявлення Меланхтона пережили суттєву трансформацію.

Після частини, присвяченої тривіальним школам, Меланхтон говорить про те, яким він бачить шкільний план школи Нюрнберга. Частина трактату, присвячена тривіальним школам, виявилася більшою за обсягом, аніж матеріал щодо школи Нюрнберга, для якої цей документ і створювали. Це дивно, але не випадково, адже функціонування нової школи і її результативність залежали безпосередньо від якості підготовки учнів, яких будуть до неї набирати. Тому необхідним завданням було прописати зрозумілі і чіткі вимоги до вступників, чия підготовка мала включати необхідний комплекс дисциплін і мати відповідний рівень. Для Меланхтона це був дуже принциповий момент, тому він його зафіксував в основоположному документі школи. Реформатор говорить: "Тих, хто буде успішним у цих граматичних школах, переводять у інші школи" ("Qui in his scholis grammaticen perdidicerunt, hi traducantur in alteras scholas") [11, с. 9]. "Інші школи" – це, відповідно, школи рівня нововідкритої школи Нюрнберга. Меланхтон не говорить про цю школу в однині, вочевидь, маючи на меті перспективу розвитку саме таких шкіл, шкіл підвищеного типу, до яких будуть набирати за певними рекомендаціями юнаків із тривіальних латинських шкіл. Цю думку підтверджує наступна фраза: "...мають бути створені різні школи, щоб хлопчики, які подорослішали і вивчили граматику, залишалися у своїх школах, поки не побачимо, що вони вже придатні для вправ у риториці" [11, с. 9].

Уточнивши позиції, пов'язані із тривіальними школами, Меланхтон переходить до концептуальних вимог і рекомендацій щодо організації навчального процесу в школі Нюрнберга. Він не надає надто деталізованого плану. Але із того, що ми знаходимо у документі помітно, що школа підвищеного типу мала суттєво ускладнену навчальну програму, розраховану на дійсно підготовлених учнів. Чільне місце у ній займали діалектика та риторики: "Запрошуються ті професори, які зможуть викладати спільно елементи діалектики і риторики, а також Сорія Еразма [Очевидно мова йдеться про підручник латинської мови "De sororia verborum" Еразма Роттердамського – П. К.], пояснювати деякі промови Цицерона, так, щоб слухачам вистачило прикладів цього мистецтва. З найсильнішими [учнями] слід вивчати Квінтіліана. Певний час слід проводити в диспутах, щоб хлопчики мали звичку до діалектики і знали, які аргументи слід застосовувати у диспутах для успіху. Тему для диспутів обирають з історичних творів: чи законно Брут убив Цезаря?" [11, с. 9].

Друге важливе питання, яке порушує у промові Меланхтон, це кадрове забезпечення школи. Якщо у тривіальній школі один викладач міг читати увесь спектр дисциплін конкретної школи, то тут для кожної дисципліни передбачався окремий викладач, або, як зазначає Меланхтон – професор. "Інший (професор) викладає поезію.

Ще один – математику.

Інший [викладач] – грецьку мову.

Потрібно читати також Цицерона "Про обов'язки" й історичні твори Лівія та інших письменників, яким повинні будуть у письмі і розмові наслідувати учні" [11, с. 9].

Росли і вимоги до навчання. Дисципліни, які в Ейслебенському плані передбачалися як бажані (математика та грецька мова), у Нюрнберзькому плані стають обов'язковими, а для їх читання передбачено окремих професорів. Шкільний план також передбачав ще двох викладачів, які повинні були читати нові дисципліни – історію та метод (диспутації) [11, с. 9].

У цьому плані Меланхтон ще раз підкреслив значення педагогіки, наголосивши, що викладачі повинні слідувати за тим, щоб юнакам давати навантаження за здібностями, оскільки: "...рідко у юнаків поєднуються [здібності], хтось не може правильно вибудовувати промови, хтось не має здібностей до написання віршів" [11, с. 9–10].

У справі реформування шкіл Філіп Меланхтон, по-перше, надавав особливого значення тривіальним "нижчим" школам, які розглядалися як засіб поступального розвитку учнів і ґрунтовної їх підготовки до шкіл вищого рівня; по-друге, у розглянутому плані спостерігається суттєве посилення religionis studium, що дає підстави стверджувати про світоглядні зрушення Філіпа Меланхтона і, як наслідок, трансформації ідей реформ закладів освіти. По-третє, гуманіст підкреслив значення педагогіки і відповідальності викладачів, що можна розглядати як початок формування педагогіки нового часу.

Джерела та література

1. Kuroпка N. Philipp Melanchthon: Wissenschaft und Gesellschaft / N. Kuporka. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. – 324 s.
2. Ziegler T. Geschichte der Pädagogik / T. Ziegler. – München: Beck, 2014. – 432 s.
3. Wollersheim H.-W. Philipp Melanchthons Einfluß auf das sächsische Schulwesen / Heinz-Werner Wollersheim // Werk und Rezeption Philipp Melanchthons in Universität und Schule bis 18. Jahrhundert. – Leipzig: Evangelische Verlag, 1999. – S. 83–97.
4. Bechtold M. Zwischen Humanismus und Reformation. Die europäische Dimension der Empfehlungsschreiben Philipp Melanchthons / M. Bechtold // Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas / [Hrsg. I. Dingel, A. Kohnle]. – Leipzig, 2011. – Bd. 13. – S. 291–301.
5. Дятлов В. О. Реформи і Реформація у Німеччині (XV – XVI століття) / Володимир Олександрович Дятлов. – Чернівці: Видавництво Чернівецького педагогічного університету, 2010. – 307 с.
6. Groll R. Philipp Melanchthon als Erzieher / R. Groll // Philipp Melanchthon 1497 – 1560. Gedenkschrift zum 400. Todestag des Reformators / [Hrsg. Georg Urban]. – Bretten: Melanchthonverein, 1960. – S. 67–70.
7. Melanchthon P. In laudem novae scholae, 1526 // CR. Vol. XI. – P. 106–111.
8. Melanchthon deutsch / [Hrsg. Michael Beyer, Stefan Rhein, Günther Wartenberg]. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1977. – 2 Bd. – 355 s.
9. Seebaß G. Dürers Stellung in der reformatorischen Bewegung / G. Seebaß // Die Reformation und ihre Aussenseiter: gesammelte Aufsätze und Vorträge. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1997. – S. 79–112.

10. Luther M. Städte deutsches Lands, dab sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen / Martin Luther // Hutten. Muntzer. Luther. Werke in zwei Banden. Bd. 2. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1970. – S. 152–182.
11. Melanchthon P. Ratio scholae, Norembergae nuper institutae // Hartfelder K. Melanchthoniana Paedagogica. Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im Corpus Reformatorum / K. Hartfelder. – Leipzig: B. G. Teubner, 1892. – S. 7–10.
12. Melanchthon P. Lehrplan für die Schule der Stadt Eisleben (1525) // Hartfelder K. Melanchthoniana Paedagogica. Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im Corpus Reformatorum / K. Hartfelder. – Leipzig: B. G. Teubner, 1892. – S. 1–6.
13. Hartfelder K. Melanchthoniana Paedagogica. Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im Corpus Reformatorum / K. Hartfelder. – Leipzig: B. G. Teubner, 1892. – 287 s.
14. Melanchthon P. Schulordnung für die Stadt Herzberg (15. Februar 1538) // Hartfelder K. Melanchthoniana Paedagogica. Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im Corpus Reformatorum / K. Hartfelder. – Leipzig: B. G. Teubner, 1892. – S. 10–14.

Kotlyarov P. Philipp Melanchthon between Humanism and Reformation: a project on the reform of the school of Nuremberg and its primary goals

The paper aims to examine Philipp Melanchthon's reform of German schools in 1520s based on the school plan for the school of Nuremberg. The school plan was designed not only to regulate the schooling in the Nuremberg's gymnasium, which stood between universities and Latin schools, but also to reform education in the Latin schools. In the new school plan one can notice how grows the religious component. According to the Melanchthon's plan, the religious studies now had to become an obligatory class in contrast to the previous programs.

Key words: Philipp Melanchthon, school plan, education, Nuremberg, the Reformation.